

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi
Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Philosophy

Araştırma Makalesi | Research Article
Kaygi, 24 (2), 976-992.

Makale Geliş | Received: 07.05.2025
Makale Kabul | Accepted: 26.09.2025
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.09.2025
DOI: 10.20981/kaygi.1695002

Ahmet Umut HACİFEVZİOĞLU

Prof. Dr. | Prof. Dr.
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü, İstanbul, TR.
İstanbul Nişantaşı University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Political
Science and Public Administration, İstanbul, TR.
ORCID: 0000-0003-1482-3553
umut.hacifevzioglu@nisantasi.edu.tr

Macit Gökberk'in Perspektifinden Cumhuriyetin Çağdaşlaşma İdealinin Gelenekle İlişkisi

Öz: Macit Gökberk, ülkemizde felsefenin kurumsallaşması ve Türkçenin felsefe dili olarak kurulması için çaba gösteren bir düşün insanımızdır. İmparatorluğun henüz çöktüğü ve Cumhuriyetin kurulduğu döneme tanıklık eden düşünürün söz konusu dönemin bunalımlarını bizzat yaşayan bir kuşağın mensubu olduğu söylenebilir. Anılan kuşak içinde yer alan kimi felsefecimizin tartıştığı problemler arasında “geri kalmışlık”, “kalkınma”, “çağdaşlaşma”, “Cumhuriyet ve devrimleri” başlıklarının öne çıktığı bilinmektedir. Söz konusu başlıklara ilişkin tartışmalar yürüten felsefecilerimizden biri olan Gökberk, Rönesans Hümanizminden de etkilenen bir Aydınlanmacıdır. Tam da bu nedenle düşünürün Tanzimat’tan Cumhuriyete uzanan Türk modernleşmesi üzerine yaptığı eleştirel değerlendirmeleri onun Aydınlanmacı yaklaşımının izlerini taşır. Gelenekçi bir yapıya sahip olan toplumumuzda Cumhuriyet dönemiyle birlikte yeni değerlerin egemen olmasının kurucu babaların ön gördüğü bir ideal olduğu ileri sürülebilir. Toplumumuzda yeni değerlerin egemen olması ile hedeflenen ise “çağdaşlaşma”dır. Deyim yerindeyse birbirinin anti tezi olan “gelenekçilik” ve “çağdaşlaşma” kavramlarının “Türk Modernleşmesi”nin yorumlanması bağlamında başat öneme sahip olduğu söylenebilir. Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki Gökberk, gelenek kavramını tamamen olumsuzlamaz; dolayısıyla da eleştirilerini gelenek kavramının kendisine değil ama gelenekçiliğe yöneltir. Bu çalışmada Macit Gökberk’in aydınlanmacı yaklaşımı perspektifinden Cumhuriyetimizin çağdaşlaşma idealinin gelenekle ilişkisi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Macit Gökberk, Aydınlanma, Gelenekçilik, Çağdaşlaşma, Cumhuriyet

The Relationship of the Turkish Republic's Modernization Ideal with Tradition from Macit Gökberk's Perspective

Abstract: Macit Gökberk is a thinker who has worked hard for the institutionalization of philosophy in Turkey and the establishment of Turkish as the language of philosophy. It can be said that the thinker, who witnessed the period when the empire had just collapsed and the Republic was founded, was a member of a generation that personally experienced the crises of that period. It is known that among the problems discussed by some of Turkish philosophers in the stated generation, the titles of “backwardness”, “development”, “modernization”, and “the Republic and its revolutions” stand out. Gökberk, one of Turkish philosophers who conducted discussions on the titles in question, is an Enlightenment supporter who was also influenced by Renaissance Humanism. For this very reason, the thinker’s critical assessments on Turkish modernization from the Tanzimat to the Republic bear the traces of his Enlightenment approach. It can be argued that the dominance of new values in Turkey’s traditionalist society with the Republic period is an ideal foreseen by the founding fathers. The aim of the dominance of new values in Turkish society is “modernization”. It can be said that the concepts of “traditionalism” and “modernization”, which are, so to speak, antitheses of each other, have a primary importance in the context of interpreting “Turkish Modernization”. However, it should also be noted that Gökberk does not completely negate the concept of tradition; therefore, he directs his criticisms not to the concept of tradition itself but to traditionalism. In this study, the relationship between the modernization ideal of Turkish Republic and tradition is discussed from the perspective of Macit Gökberk's enlightenment approach.

Keywords: Macit Gökberk, Enlightenment, Traditionalism, Modernization, Republic.

Giriş

İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün ilk kuşak hocaları arasında yer alan ve bölümün gelişiminde büyük katkıları olan Macit Gökberk (1908-1993), 1929-1930 öğretim yılında anılan bölüme öğrenci olarak girer. Mezuniyetinin ardından Felsefe Bölümü'nün ilk asistanı olarak akademik kariyerine başlayan Gökberk, doktorasını Almanya'da "Hegel'de ve Auguste Comte'ta Toplum Kavramı" başlıklı teziyle Edward Spranger'ın danışmanlığında yapar. Düşünür, Almanya'daki öğrenciliği döneminde yirminci yüzyıl filozofları arasında yer alan Nicolai Hartmann'ın derslerini de takip eder. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden 1978 yılında emekli olan Gökberk'in yayınları günümüzde de genç kuşak felsefecilerimize ışık tutmaktadır (Bıçak, 2008: 2).

Cumhuriyetin kuruluş döneminde ülkemizin felsefe alanında öne çıkan hocaları arasında yer alan Gökberk'in Rönesans Hümanizminden de etkilenen bir Aydınlanmacı olduğu söylenebilir. Batı düşünce tarihinde “Aydınlanma”ya uzanan süreçte Rönesans Hümanizminin etkileri göz önünde bulundurulduğunda

“Hümanist” ve “Aydınlanmacı” Gökberk'in söz konusu tutumu kendi içinde tutarlı bir görünüm sergiler. Öte yanda aynı Gökberk, ilk önemli çalışmalarını tarih ve kültür felsefesi alanlarında yapmış olması nedeniyle Aydınlanmacıların büyük ölçüde göz ardı ettikleri bir tarih bilincine de sahiptir. Öyle ki, Gökberk'in Aydınlanmacı yönüyle tarih ve kültür filozofu yönü arasında belirli bir ölçüde bağdaşmazlık dikkat çeker (Özlem, 2014, s. 24-25). Dil, kültür, tarih, tarih felsefesi, felsefe tarihi, Türk Devrimi, Cumhuriyet ve Atatürk başlıklarına ilişkin çeşitli kitap ve makaleler kaleme alan Gökberk'in, özellikle de Türkçenin felsefe dili olarak kurulmasına büyük emek verdiği bilinmektedir (Çotuksöken, 2022: 54). Bu çalışmada, Cumhuriyetimizin çağdaşlaşma idealinin gelenekle ilişkisi Macit Gökberk'in Aydınlanmacı yaklaşımı perspektifinden incelenmektedir.

1. Macit Gökberk'in Aydınlanmacılığı

Makalenin giriş bölümünde değinildiği üzere Gökberk'in felsefi söylemi üzerinde Avrupa'da Rönesans'tan yeniçağa uzanan felsefe anlayışının etkileri görülür. Yeniçağ felsefesini karakterize eden kavramların başında ise “özne” gelir. Diğer bir ifadeyle, yeniçağ felsefesi özne merkezli bir felsefedir. Özne merkezli felsefe kavrayışı, ontoloji ve metafizik temelli olan eski felsefe tarzından “insan”a bakış bağlamında önemli ölçüde ayrılır. Eski felsefede nesneler arasında adeta bir nesne konumuna indirgenmiş olan insan, yeniçağda egemen olan yaklaşımla birlikte bilgide de eylemde de etkin/kurucu bir konuma yükselir. Anılan felsefe anlayışının “Hümanizm” ve Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olduğu bilinmektedir. Bu dönemde olgular arasındaki rasyonel bağıntıları deneyi temel alarak kuran bir bilgi anlayışının savunulmasıyla bilgi dünyevileşirken söz konusu dünyevileşme etkilerini ahlak, tarih ve genellikle kültür alanlarında gösterir. Buna göre, yeniçağ felsefesinin dünyevi karakterinin ahlaki teolojik formlar bağlamında açıklanan bir alan olmaktan çıkardığı söylenebilir. Öte yandan, yeniçağ felsefesinde tarihin ve kültürün, insanın istek, çıkar, amaç, değer ve beklentileri dolayımında biçimlendiği görüşünün kimi düşünürler tarafından savunulmasının bir sonucu olarak insanın

bir yazgıya tabi olmadığı, aksine herhangi bir tarihsel, toplumsal durumun yine insan tarafından değiştirilebilir olduğu düşüncesi ağırlık kazanmaya başlar (Özlem, 2014: 13-14).

Macit Gökberk, yukarıda ana hatlarıyla karakteristiğine değinilen bir felsefe tarzının ve düşünce dünyasının insanıdır. Öğrencisi Doğan Özlem'in dikkat çektiği üzere felsefenin hemen hemen her alanında derin bir bilgiye sahip olan Gökberk, söz konusu bilgiyi kendi kişiliğiyle ve düşünce formasyonu ile sentezlemeyi başarmış bir bilgeliğe sahiptir. Bir aydınlanmacı olan Gökberk'in yukarıda işaret edildiği üzere bir taraftan da tarih ve kültür felsefecisi kimliğine sahip olduğu ve anılan kimliğinin düşünürün Aydınlanmacılığının özgüllüğüne katkıda bulunduğu söylenebilir. Tarih ve kültür felsefecisi kimliğiyle, tarihin/kültürün sürekli bir değişim, dönüşüm alanı olduğunu bilen Gökberk'in Aydınlanmacılığının öne çıkan yönlerinden biri "akıl"ı "doğruluğun" kendisinden çekip çıkarılacağı bir kaynak olarak görmemesi, onu bir eleştiri kılavuzu olarak kabul etmesidir. Bu yaklaşım ondaki gerek derin hoşgörü fikrini gerekse bunu bir yaşam ilkesi haline getirmiş olmasını açıklar (Özlem, 2014: 14-15). Öte yanda Gökberk, "Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları" isimli eserinin "Aydınlanma. Anaçizgileri" başlığını taşıyan bölümünde özellikle XVIII. yüzyılı kuşatan Aydınlanma'nın temellerinin çok daha gerilerde aranması gerektiğine dikkat çeker. Düşünürün gözünde geniş anlamıyla Aydınlanma ortaçağın kapanmasıyla birlikte başlar. Aydınlanmayı bu geniş anlamı ile ele alan Gökberk, Rönesans ve Reformla ortaçağın kapanıp insan düşüncesinin otonomisine kavuşması ve kendi aklını herhangi bir otorite tanımadan kendi başına kullanması sonucunda kaydettiği gelişmeyi Aydınlanma olarak gösterir (Birand, 1953: 105). Gökberk'in "Aydınlanma"yı yukarıda işaret edilen geniş anlamıyla ele alması, "Rönesans Hümanizmi"nin düşünür üzerindeki etkileriyle açıklanabilir ki, katılışp donuklaşmış gelenek anlayışının baskısından kurtulan insan aklının özgürlüğe kavuşması elbette onun aydınlanmasını sağlamıştır ve bu nedenle Rönesans'tan XVIII. yüzyıla uzanan düşünce tarihinin aynı zamanda bir aydınlanma tarihi olduğu söylenebilir.

Tarih ve kültür felsefecisi kimliğiyle birlikte yukarıda işaret edildiği üzere aynı zamanda bir Aydınlanmacı olan Gökberk'in "Çağdaş Türk felsefesi" bağlamında dikkat çeken yönlerinden biri ise, içine doğduğu toplumun sosyal, siyasal problemlerine kayıtsız kalmaması, söz konusu problemleri deyim yerindeyse felsefenin penceresinden tartışmasıdır. "Türk Aydınlanması"nı ve anılan "Aydınlanma" sürecinin toplumsal yaşamımıza yansımalarını çeşitli kitap ve makalelerinde ele alan Gökberk'in dil, kültür, Türk Devrimi, Cumhuriyet ve Atatürk başlıkları ile ele aldığı çalışmalarında "çağdaşlaşma" kavramına özellikle dikkat çektiği görülür. Gökberk'in "çağdaşlaşma" kavramı üzerine ortaya koyduğu düşüncelerini anlamlandırmak için onun özellikle Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın toplumsal yapısında ortaya çıkan "düalizm"e dair belirlemelerinin üzerinde durulmalıdır. Düşünür, Tanzimat Dönemi'ne ilişkin düşüncelerini temellendirirken kuruluş döneminde Osmanlı üzerinde etkileri olan Bizans kültürü ve İslam skolastiğine yönelik çeşitli saptamalarda bulunur.

2. Bizans Kültürü ve İslam Skolastiğinden Devralınan Miras

Gökberk, Osmanlı Devleti'nin Rönesans'ın başladığı XIII. ve XIV. yüzyıllarda kurulmuş olmasının bir talihsizlik olduğu düşüncesindedir; çünkü anılan dönemde Batı'da ortaçağ biterken yeni bir çağ başlar. Söz konusu çağ Avrupa'da egemen olan bilim, sanat ve felsefe anlayışında köklü değişimlerin yaşandığı bir süreci ifade eder. Çağın Osmanlısı ise Bizans'tan devraldığı ortaçağ değerleriyle yüklü kültürel mirası sürdürme eğilimindedir. Dahası Gökberk, Osmanlıların cumhuriyetin eşiğine kadar kendi ortaçağları içinde yaşadıklarına ve Skolastik içinde kaldıklarına dikkat çeker. Tanzimat öncesi ve sonrasında orduyu düzeltmek için getirilmiş olan bilim ve teknik ise daha çok pragmatist bir yaklaşımın ürünüdür; bu nedenle anılan bilim ve tekniğin Osmanlı'nın zihniyet dünyasına yönelik kayda değer bir etkisi olduğu söylenemez. Dolayısıyla Cumhuriyet'e kadar ortaçağ skolastiği ile gelen toplumumuzda ne toplumbilime ne ruhbilime ne de ekonomi bilimine yeterli ölçüde yer verilir (Gökberk, 1986: 38-39). Bizans'ın ortaçağ değerleriyle yüklü kültürel

mirasını devralan Osmanlı'nın kurulduğu dönemde İslam bilim ve felsefe geleneğinin de canlılığını yitirerek katılaşp, donuklaştığı bilinmektedir. İslam medreseleriyle Batı'daki ortaçağ üniversitelerinin skolastik tutum ve yöntemde birleşmeleri her ne kadar ikisinin de aynı kökenden, Aristoteles felsefesinden gelmeleri olsa da Hristiyan skolastiği İslam skolastiğinin aksine katılaşp donuklaşmaz. İslam felsefesinin XI. ve XII. yüzyıllarda yaşayan iki büyük filozofu olan, İbn Sina ve İbn Rüşd'ün yapıtları gerçekte Aristoteles felsefesinin yorum ve açıklamaları niteliğindedir. Avrupa XII. yüzyıl sonlarında Aristoteles felsefesini İslam filozoflarının yorumları ve Arapça çevirileriyle geniş ölçüde öğrenince, Hristiyan skolastiği büyük bir ilerleme kaydeder. Ancak, Batı skolastiği XIV. yüzyılda kendi içinde yürüttüğü tartışmalarda, ilgisini tümelden asıl gerçek saydığı tekile, dolayısıyla deneye çeken nominalizme yöneltmesiyle birlikte çözülmeye başlar; böylece Avrupa'da felsefe ve bilim, teolojiye bağımlı olmaktan kurtulurken bu dünyaya bağlı bir insanlık kültürünün kurulmasının, yani Rönesans'ın yolu açılır. Oysa İslam skolastiği, kendi içinde donuklaşırken XII. yüzyıldan XX. yüzyıla bilgi dağarcığını geliştirme imkânı bulamaz (Gökberk, 2018: 58). Katılaşp donuklaşan İslam Skolastiğinin düşünce dünyamız üzerindeki etkilerini aynı zamanda Gökberk'in öğrencisi olan Doğan Özlem şu sözlerle dile getirir; "Tarihimizin son yedi, sekiz yüzyıllık dönemi, tarihsel kültürel bilincimizde felsefenin yerinin, *tabula rasa*, bir boş kâğıt olarak kaldığı bir dönem olmuştur" (Özlem, 2015: 88). Buna göre Osmanlı, statik bir görünüm sergileyen Bizans kültürü ve İslam skolastiğinin mirasçısı konumundadır. Anılan mirasın Rönesans, Reform ve Aydınlanma sonrasında Avrupa'da akli temel alan kültürle tanışması için Tanzimat dönemini beklemesi gerekir. Yalnız söz konusu tanışma aynı zamanda Osmanlı'nın toplumsal ve siyasal yapısında bir düalizmin ortaya çıkmasına neden olur.

3. Tanzimat: Osmanlı'da Düalizmin Ortaya Çıkmasının Miladı

Avrupa kültür çevresine Tanzimat'la birlikte atılan adımın ikircikli ve uzlaşmacı olduğunu dile getiren Gökberk'in gözünde bunun nedeni söz konusu

dönemde Batı'nın yalnızca maddi kültürü ile yetinilmek istenmesidir. Oysa Gökberk'e göre, uygarlığı oluşturan öğelerin dışsal başarıları, içsel bir birlik noktasıyla bağlantı içindedir. Matematiksel doğa bilimlerinin deyim yerindeyse bir çıktısı olan modern teknoloji, ancak bu dünyayı göz önünde bulunduran bir yaşam tarzı içinde düşünebilen insanın başarıları ile olanaklıdır (Gökberk, 2022: 90). Batı kültür dünyasının Tanzimat'tan itibaren Türk toplumunu etkilemeye başladığına dikkat çeken Gökberk, söz konusu etkinin ürünlerinin Cumhuriyet'le ortaya çıktığına işaret eder. Düşünüre göre, Osmanlı toplumunun aydınları ve siyaset insanları, Batı'nın ezici üstünlüğü karşısında onların bilim ve tekniğini pragmatik amaçla almak konusunda hemfikirdirler. Ancak, Batı'nın kültürel değerlerinin karşısında duydukları endişe, onların kültür ile uygarlık arasında bir ayırım yapmalarına ve Doğu-Batı sentezi olarak ifade edilen uzlaştırmacı bir tavrı benimsemelerine neden olur. Gökberk, Osmanlı'da ortaya konan yenileşme hareketlerinin başarısızlığının arka planında bu uzlaştırmacı tavrın yer aldığı görüşündedir (Aydın ve Yüksel, 2023: 23). Düşünürün yukarıda belirtilen saptamaları göz önünde bulundurulduğunda, Batı'nın maddi kültürünün dayandığı temelleri olan bilimini, sanatını ve felsefesini Osmanlı'nın göz ardı ettiği söylenebilir. Oysa, maddi kültür, tinsel kültür üzerine yükselir. Söz konusu bütünlüğü görmezden gelen Osmanlı'nın izlediği uzlaşmacı yaklaşım Batı'da bilim, sanat ve felsefe alanlarında ortaya konan başarıların ürünlerinin Osmanlı'ya yalnızca aktarılmasıyla sınırlı kalınmasına neden olur. Söz konusu başarıların arkasındaki kültür ve zihniyet dünyasının göz ardı edilmesi, Osmanlı aydınına anılan alanlarda yaratıcı ve yeni bir senteze ulaşmasını olanaklı kılacak kültürel zemini hazırlamaz.

Tanzimat Dönemi'nde izlenen uzlaşmacı yaklaşımın neden olduğu bir diğer problem de toplumsal yapımız üzerinde günümüzde dahi etkileri görülen düalizmdir. Osmanlı toplumunda ortaya çıkan düalizm aynı toplum içinde yaşayan ama farklı değerler dizgesini benimseyen toplumsal kesimlerin varlığını ifade eder ki, Tanzimat'tan Cumhuriyete kültürel, toplumsal ve siyasal alanlarda toplumun çeşitli kesimleri arasında yaşanan gerilimlerin arka planında söz konusu düalizmin

büyük ölçüde rol oynadığı söylenebilir. Buna göre, düşünürün gözünde, modernleşme sürecine giren Osmanlı toplumunda hala ayakta olan ve ayakta tutulmak istenen ortaçağ dünya görüşü ve kurumlarıyla, Batı modeli ve Aydınlanma rasyonalitesi temel alınarak kurulan yeni kurumlar eşzamanlı olarak varlıklarını devam ettirirken birbirleriyle de çatışırlar. Gökberk, bir arada yaşatılmak istenen, bu nedenle de sürekli gerginlikler yaratan bu iki karşıt düzenin Cumhuriyet'e kadar geldiğine dikkat çeker. Atatürk Devrim'lerinin misyonlarından biri kültürel, toplumsal ve siyasal alanlarda Cumhuriyet dönemine kadar devam eden söz konusu ikiliğin ortadan kaldırılmasıdır (Gökberk, 2018: 39). Tanzimat Dönemi'nde izlenen uzlaşmacı yaklaşıma ilişkin yukarıda değinilen saptamalardan yola çıkan Gökberk, devrimlerin amaç ve kapsamına dikkat çekerken Atatürk'ün şu sözlerini referans gösterir: "Bu devrimler monarşiden cumhuriyete geçiş gibi yalnızca bir hükümet biçiminin değişmesi değildir. Ondan çok daha geniş bir değişme olan bütün bir uygarlık biçiminin ve bunun ilkelerine göre tarih içinde oluşmuş bütün kültür alanlarının, sanatın, bilimin, eğitimin, sosyal ilişkilerin temelden değişmesidir" (Gökberk, 1986, s. 303). Gökberk tam da bu noktada "Aydınlanma"nın temel idesi olan laikliğin önemine dikkat çeker. Osmanlı'nın ortaçağ tını üzerine birtakım Aydınlanma düşünceleri aşılacak gibi olamayacak, çelişkili denemeleri "Cumhuriyet Devrimleri"yle aşılrken Aydınlanma tınının toplumumuzda egemen olması bağlamında laiklik idesi deyim yerindeyse olmazsa olmaz bir öneme sahiptir (Gökberk, 1987: 50). Gökberk'in toplumsal yapımızda egemen olan düalizm üzerine ortaya koyduğu düşünceleri göz önünde bulundurulduğunda, düşünürün, Doğu-Batı ayrımı üzerine inanç perspektifinden ortaya konan klasik şemayı eleştirdiği, söz konusu gerilimi tinsel kültür bağlamında yorumladığı söylenebilir.

4. Doğu-Batı gerilimi Bağlamında Tinsel Kültür

Gökberk'e göre, Doğu ve Batı birbirine karşıt şeyler değildir. Doğu-Batı gerilimine ilişkin belirleyici özün, İslamlık ya da Hristiyanlık olmadığını dile getiren düşünürün gözünde Osmanlı toplumu ile Batı toplumları arasında öne çıkan ayrım,

geri kalmış/kalkınmış toplum ayrımıdır. Gökberk, söz konusu ayrımın belirleyici ölçütünün “tinsel kültür” olduğu düşüncesindedir. Buna göre, Batı ile Osmanlı toplumu arasındaki çatışma “Ortaçağ” ve “Aydınlanma Çağı” tını bağlamında biçimlenir. Diğer bir ifadeyle, ortaçağ tını geride bırakan Batı, Aydınlanma tınıne yönelirken Osmanlı ortaçağ tınıni devam ettirmektedir. Gökberk’in söz konusu düşüncesi temele alındığında Osmanlının geri kalmasının ardından yatan nedenin toplumun ortaçağ tınıni devam ettirme eğilimi olduğu söylenebilir. Buna göre, Cumhuriyet Türkiye’sinin çağdaşlaşması Aydınlanma tınınin temel koyucu kavramları arasında yer alan “aklı” ve “bilimi” kültürümüzün kurucu ögesi haline getirmemiz ile olanaklı olacaktır (Kaynardağ, 1983: 43). Gökberk’in Aydınlanmacı bir perspektiften yorumladığı Doğu-Batı gerilimi, düşünürün “çağdaşlaşma” kavramı üzerine yaklaşımına da yansır.

5. Aydınlanma, Çağdaşlaşma, Özgürlük ve Hoşgörü İlişkisi

Gökberk’in gözünde Türk toplumu “Aydınlanma Çağı”nın değerlerini temel olarak çağdaşlaşmalıdır. Dolayısıyla, düşünürün “Aydınlanma tını” ile “çağdaşlaşma” kavramları arasında bir ilişki kurduğu görülür. Çağdaşlaşma, Gökberk’in gözünde yukarıda da ifade edildiği üzere ortaçağ tınınin terk edilerek yerine Aydınlanma tınınin konmasını ifade eder. Aydınlanma tınınin temel alınması sürecinde öne çıkan fenomenin “akıl” olduğu söylenebilir ki, aklın temel alınabilmesi ancak özgür bir toplumda olanaklıdır. O halde “Türk Aydınlanması”nın yaşama geçirilebilmesi Gökberk’e göre, öncelikli olarak özgür bir toplumsal, siyasal yapının varlığını gerektirir. Düşünürün gözünde, “ancak o zaman akıl yaşama kılavuzluk edebilir. Geçmişin oluşturduğu normları ve kurumları eleştiri süzgecinden geçirebilir.” Katılaşp donuklaşmış gelenek baskısının ve siyasal düzen yasaklarının ağır bastığı toplumlarda ve dönemlerde özgür bireylerin yetişmesi olanaklı değildir (Gökberk, 2018: 38). Çağdaşlaşma her ne kadar bilimde, sanatta ve felsefede üretken bir toplumun varlığını gerektirse de, böylesi bir süreç yukarıda da işaret edildiği üzere ancak “özgür” bir toplumsal ve siyasal yapıda deneyimlenebilir. Özgür bir toplumsal

ve siyasal yapı ise dogmatizmin ve fanatizminin egemen olduğu bir toplumsal yapının deyim yerindeyse anti tezidir. Dolayısıyla da Gökberk, dogmatizmin ve fanatizmin karşısında dururken hoşgörü düşüncesini savunur. Bir düşüncenin doğruluğunu sorgulamadan kabul eden bir yaklaşımı ifade eden dogmatizmin fanatizm ile bir araya geldiği toplumlarda eleştiri kültürünün gelişmesi olanaklı değildir. Düşünürün gözünde, “nerede eleştiri varsa ister politik ister dinsel olsun, nerede tek doğru sayılana gösterilen direnme sarsılmışsa, orada özgürlük ve hoşgörü ortamı bulunabilir” (Gökberk, 2022: 263). Böylelikle Gökberk, Türk toplumunun çağdaşlaşma ideali ile Aydınlanma tını arasında ilişki kurarken söz konusu tının kültürümüzün bir ögesi haline gelmesi bağlamında özgürlük ve hoşgörü kavramlarının önemine dikkat çeker. Hoşgörü sözcüğünün kökeninin Batı dillerinin çoğundaki “tolerans” kavramının çıkış noktası olan Latince’deki “tolerare”ye dayandığı bilinmektedir. “Tolerare”nin diğer anlamı ise, “dayanmak, katlanmak”tır. Belirtilen tanımları göz önünde bulunduran Gökberk’in gözünde hoşgörü, “kişinin, kendinden başkasının düşüncelerini de geçerli sayması, böylece geniş bir görüş sahibi olduğunu göstermesidir” (Gökberk 2022: 262). Tarihsel açıdan, bu kavramların özellikle XVI. yüzyılda oluşmaya başladığına dikkat çeken düşünür, din ve mezhep kavgalarının tüm Avrupa’yı altüst ettiği dönemde, Baudin, Spinoza, Lessing, Locke gibi filozofların, katlaşıp donuklaşan geleneğin tutuculuğunu sarsarak başka anlayışların da var olabileceğini göstermek istediklerini dile getirir (Gökberk, 2022: 263). Gökberk’in yaşadığı dönemin Türkiye’si ile XVI. yüzyıl Avrupa’sı arasında bir analogi kurduğu söylenebilir. Düşünürün gözünde, Türkiye’deki herhangi bir eleştiriye tahammülü olmayan aşırı sağ ve sol uçların durumu, XVI. yüzyıl Avrupa’sının dogmatik ve fanatiklerinden pek farklı değildir (Gökberk, 2022: 263). Oysa insanı insan yapan değerler dogmatizm ve fanatizmin aksine ancak yukarıda da değinildiği gibi bir özgürlük ve hoşgörü ortamında gerçeklik kazanabilir. Sonuçta, Gökberk’in Cumhuriyetin çağdaşlaşma ideali ile aydınlanma tını, özgürlük ve hoşgörü kavramları arasında bir ilişki kurduğu görülür. Öte yandan, çağdaşlaşma Gökberk’in gözünde, Osmanlıda tebaa

konumunda olan halkın Cumhuriyet döneminde birey ve yurttaşa dönüşmesini ifade eder.

6. Tebaadan Bireye: Türk dilinin gelişimi ile “Türk Aydınlanması” arasındaki ilişki

Ortaçağı geride bırakan Avrupa'nın Rönesans'ta geçirdiği bir gelişmeyi, şu kadar yüzyıl gecikmeyle toplumumuzun da geçirmek durumunda olduğunu dile getiren Gökberk, söz konusu süreçte yaşamın kurallarını, ilkelerini aklın ışığıyla bulmanın, aklın eleştirisinden geçerek bu kuralları ve ilkeleri saptamanın ve ona göre davranmanın önemine dikkat çeker. Düşünürün gözünde tam da bu nedenle felsefenin toplumumuzda yaşamsal bir önemi vardır. Statik geleneğin değerlerinin bıraktığı boşluğu Cumhuriyet Türkiye'sinde ancak felsefe doldurabilir. Söz konusu boşluğun yalnızca bilimle doldurulması olanaklı değildir; çünkü felsefe bilimlerden farklı olarak topluma bütüncül bir bakış açısı kazandırabilir (Gökberk, 1983: 6-7). Gökberk, değerlerin yeniden değerlendirildiği, statik geleneğin değerlerinin geride bırakıldığı bir Türkiye'de yukarıda değinilen düalizmin ortadan kaldırılması ile Cumhuriyet yurttaşına birey olmasının imkanının zemininin de oluşacağı düşüncesindedir. Avrupa'da Aydınlanma döneminin aynı zamanda kişiliklerin, bireyliklerin de ortaya çıktığı bir dönem olduğuna dikkat çeken düşünürün gözünde “Türk Aydınlanması” ve dolayısıyla çağdaşlaşma süreci Osmanlıda tebaa konumunda olan halkın, birey olma, kişi olma sürecini de ifade eder. Eğer, yukarıda işaret edilen düalizm ortadan kaldırılmazsa nasıl ki, Osmanlıda eski ve yeni kurumlar çatışma halinde iseler, Cumhuriyet döneminde de birey ve yurttaş ile zihniyet bağlamında tebaa olan kesim arasında bir gerilimin yaşanması olasıdır. Böylesi bir gerilimin ise Cumhuriyetin “çağdaşlaşma” idealine ulaşması bağlamında olumsuz bir etkiye neden olacağı ileri sürülebilir. Dolayısıyla söz konusu düalizmin ortadan kaldırılması ve statik geleneğin değer yargılarını sürdürme eğiliminde olan kesimin birey olma çabasına yönelmesi Gökberk'in gözünde Cumhuriyetin aydınlanmacı bir tutumu benimsemesi, yani yurttaşlar arasında bilgilerin

olabildiğince çok yayılması, yaygınlaştırılması, herkese ulaştırılması ile olanaklıdır. Bilginin toplumun tüm kesimlerine yayılması konusunda başat öneme sahip olan fenomenlerin başında ise dil gelir. Bu çerçevede dilin önemine işaret çeken Gökberk, Avrupa tarihinde ulusal dillerin gelişimi ile Aydınlanma süreci arasındaki ilişkiyi temel alarak kurduğu analogide Türk dilinin gelişimi ile “Türk Aydınlanması” arasındaki ilişkinin önemine vurgu yapar. Gökberk’in söz konusu analogiyi ortaya koyarken göz önünde bulundurduğu argüman, Batı’da Rönesans döneminden Aydınlanmaya uzanan süreçte anılan toplumların dillerini geliştirmek zorunda kalmalarıdır; çünkü “bir ulus için kendi dili en iyi anlaşılan ve bilgilerin yayılmasına en elverişli olan organdır” (Gökberk, 1983: 7). Özetle Gökberk, “Türk Aydınlanması”nın yaşama geçirilebilmesinin ancak toplumun tüm kesimlerinin anlayabileceği bir dille olanaklı olabileceği görüşündedir. Öte yanda, demokratik gelişme de milli dili, kültür dili olmaya zorlamaktadır (Kaynardağ, 2002: 391). Gökberk’in Aydınlanma, özgürlük, hoşgörü ve ulusal dilin gelişimi bağlamında ortaya koyduğu düşüncelerinden bir toplumda egemen olmasını öngördüğü kültürle değişim kavramı arasında ilişki kurduğu söylenebilir. Bir toplumun kültürel yapısı değişime direnç gösterebilir ya da değişimi destekleyebilir. Değişime direnç gösteren toplumlarda gelenekçilik, değişimi öngören toplumlarda ise canlı bir bilim, sanat ve felsefe geleneği öne çıkar.

7. Gelenek ve Gelenekçilik Bağlamında Çağdaşlaşma

Latince *tradere* kökünden gelen *tradition* kavramının, devretmek, aktarmak anlamına geldiği bilinmektedir (Gökberk 2011: 67). Gelenek, “bir şeyi eskiden beri görüldüğü gibi yapmak alışkanlığı”nı ifade eden görenek’e kuruluş ve ses bakımından benzerliğinden de olsa gerek, daha çok statik nitelikte bir kavramdır. Oysa *tradition* sözcüğü “aktarma” eylemine dikkat çekerken insan kültüründeki dinamizmi vurgular (Gökberk, 2022: 219). Bu tanım ve saptamalardan yola çıkan Gökberk özellikle geleneğin bir çeşidi olan “gelenekçiliğe” eleştirel yaklaşır. Gelenekçiliğin öne çıkan özelliği: aktarıla aktarıla bir yere kadar gelmiş olan

ölçülere, bilgilere, inançlara vb. aşırı değer vermesi, bunlara yalnızca eskiden kalmaları, atalardan olmaları nedeniyle saygı duyulmasıdır. Gelenekçilik ile otorite inancı arasındaki sıkı bağa dikkat çeken Gökberk'in gözünde kültürün öne çıkan özelliği tarihselliğidir; yani zaman içinde bir değişim sürecini içermesidir. Dolayısıyla kültür değerlerinin aktarılması sürecinde dahi, söz konusu değerler az ya da çok değişikliği uğrar. Çünkü kültürü devralan kuşak bunları kendine göre yorumlama eğilimindedir (Gökberk 2022: 220). Hayat durmadan yürür, bu arada insan toplulukları da boyuna yeni yeni kılıklara girerler. Söz konusu değişimde bir toplumun bir zamanlar gerçekleştirmiş, objektif bir varlık kazanmış olduğu değerler sürekli ayıklanır. Bu ayıklama yapılırken temel alınan ölçüt içinde yaşanan zamanın değer duygusudur. Bu duygu, zamana uygun olanı bırakırken olmayanı atar. Gökberk, hiçbir yaşayan toplumun gününü doldurmuş değerlerin yükünü sonuna kadar taşıyamayacağı düşüncesindedir; çünkü aksi durumda böylesi bir toplumda değerler çatışmasının yaşanması neredeyse kaçınılmazdır. Dolayısıyla toplum bunları ya silkip atacak, böylece yaşamını ileriye doğru oluşturmak özgürlüğüne kavuşacak; ya da donmuş, kalıplaşmış değerlerin kölesi olacak, böylece de yaşamın gidişini engelleyecektir (Gökberk 2011: 60). Yukarıdaki saptamalar göz önünde bulundurulduğunda Gökberk'e göre Cumhuriyet, Aydınlanmacı bir tin taşır. Dolayısıyla da gelenekçi olmamıştır, yalnız geleneğe saygılı olmuştur. Osmanlı'yı, yani geçmişi inkâr etmeyen Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'in çağdaş değerlere göre yapılanması gerektiğini düşünmüş ve bunu yaşama geçirmeye çalışmıştır. Gökberk'e göre sorun, yeni değerler ile geleneğin karşılaşmasından toplumumuza ait bir sentez çıkarmak, geleceğe bu sentez temelinde hazırlanmaktır. Burada Gökberk'in *novum* anlamında, *ex nihilio* bir yeninin tarihte gerçekleşmesinin olanaklı olmadığını savunan Hegelci tezi göz önünde bulundurduğu söylenebilir. Bilindiği üzere Hegel'in tarih felsefesinin anahtar kavramları arasında yer alan *Aufhebung*, her yeninin eskiyi kendi içinde taşıdığını, bu eskiyi onun içinde taşımak suretiyle aştığı görüşünü dile getirir. Hocası Macit Gökberk'in eserlerini yorumlayan Doğan Özlem, "Cumhuriyet'in, geçmişi kesip atmaya yönelik bir radikalizme ne

kadar yönelmiş olura olsun kendi *Aufhebung*'unu gerçekleştirmekten öteye geçemeyeceği" düşüncesindedir. Yani Cumhuriyet kendi içinde Osmanlı'yı barındırarak onu aşmak durumundadır (Özlem, 2014: 32-33).

Sonuç

Bu çalışmanın başında da belirtildiği üzere Gökberk'in Aydınlanmacılığı ile tarih ve kültür filozofu yönü arasında belirli bir ölçüde tutarsızlık dikkat çeker. Aydınlanmanın temel koyucu kavramlarından birinin "evrensellik" olduğu bilinmektedir. *İpşiroğlu'ya Saygı* kitabı içindeki yazısının "Evrensel Bir Uygarlığa Doğru" başlığı dahi Gökberk'in Aydınlanmacı yaklaşımını yansıtır. Evrensel idelerin varlığını savunan Aydınlanma düşüncesinin "gelenek" kavramına eleştirel yaklaştığı göz önünde bulundurulduğunda Gökberk'in içine düştüğü çelişki belirginlik kazanır. Öte yanda, Cumhuriyet ve çağdaşlaşma ideali üzerine düşüncelerini çeşitli yazılarında serimleyen Gökberk'in kalıplaşmış, donmuş gelenek anlayışını, yani gelenekçiliği eleştirirken akıcı bir gelenek kavrayışını savunduğu görülür. Gökberk'in gözünde gelenekçi bir toplumda Cumhuriyetin çağdaşlaşma idealinin yaşama geçirilmesinin mümkün değildir. Düşünür, söz konusu idealin deyim yerindeyse kuvveden fiile geçirilebilmesi bağlamında toplumumuzda Aydınlanma tininin ve akıcı gelenek anlayışının egemen olması gerektiğini savunur.

The Relationship of the Turkish Republic's Modernization Ideal with Tradition from Macit Gökberk's Perspective

Summary

Ahmet Umut HACİFEVZİOĞLU

Prof. Dr. | Prof. Dr.
İstanbul Nişantaşı University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration, İstanbul, TR.
ORCID: 0000-0003-1482-3553
umut.hacifevzioglu@nisantasi.edu.tr

Introduction

Macit Gökberk (1908-1993), a key figure in the institutionalization of philosophy in Turkey, was a student at the Istanbul University Philosophy Department in 1929 and later became its first assistant. He completed his doctorate in Germany under the supervision of Edward Spranger with a thesis on "The Concept of Society in Hegel and Auguste Comte." Gökberk, who retired in 1978, is described as an Enlightenment thinker influenced by Renaissance Humanism. While his Enlightenment perspective is prominent, he also possesses a historical consciousness, which sets him apart from many Enlightenment thinkers who largely ignored history. He wrote extensively on topics such as language, culture, history, the philosophy of history, the Turkish Revolution, the Republic, and Atatürk, making significant contributions to establishing Turkish as a language of philosophy. This study examines the relationship between the Turkish Republic's modernization ideal and tradition from Gökberk's Enlightenment perspective.

Macit Gökberk's Enlightenment Approach

Gökberk's philosophy is significantly influenced by Enlightenment Age philosophy of Europe, which is characterized by a "subject-centric" approach. This perspective elevates humans from the status of mere objects to active, constitutive beings in both knowledge and action, a shift rooted in Humanism and the Enlightenment. This period saw the secularization of knowledge based on empirical methods, which in turn influenced ethics, history, and culture. Macit Gökberk, a philosopher deeply versed in this intellectual world, synthesized this knowledge with his own character, distinguishing himself as both an Enlightenment thinker and a philosopher of history and culture.

For Gökberk, reason is not a source from which truth is simply extracted but rather a guide for critique. This view explains his profound sense of tolerance and his embrace of it as a life principle. Gökberk argues that the foundations of the Enlightenment, which flourished in the 18th century, must be sought much earlier, during the Renaissance and

the Reformation. He sees the broader Enlightenment as beginning with the end of the Medieval, when human thought gained autonomy and the freedom to use its own reason without relying on external authority. This perspective highlights the influence of Renaissance Humanism on his thought, as the liberation of the human mind from the pressure of rigid tradition was a crucial step toward enlightenment.

Gökberk's philosophy stands out in the context of "Contemporary Turkish philosophy" because he did not remain indifferent to the social and political problems of his society. He engaged with these issues from a philosophical standpoint, particularly focusing on the concept of "modernization." To understand his views on modernization, one must first examine his analysis of the "dualism" that emerged in Ottoman society during the Tanzimat era.

The Legacy of Byzantine Culture and Islamic Scholasticism

Gökberk considers it unfortunate that the Ottoman state was founded during the 13th and 14th centuries, a time when the Medieval were ending in the West and a new era of profound change in science, art, and philosophy was beginning. The Ottoman Empire, in contrast, inherited a medieval cultural legacy from Byzantium and remained within a rigid Scholastic framework until the advent of the Republic. Gökberk notes that the scientific and technical knowledge imported during and after the Tanzimat period was a product of a pragmatic approach and had no significant impact on the Ottoman mindset. Islamic scholasticism, unlike its Christian counterpart, became stagnant after the 12th century, failing to progress or develop its intellectual base for centuries. This legacy of a rigid, static culture, according to Gökberk, made the Ottoman Empire a society of "tabula rasa" (a blank slate) in terms of philosophical thought.

Tanzimat: The Dawn of Dualism in the Ottoman Empire

Gökberk views the Tanzimat era's embrace of Western culture as a hesitant and compromising step, as it sought to adopt only the material aspects of Western civilization while ignoring its spiritual and intellectual foundations—science, art, and philosophy. This selective approach led to a failure of modernization movements because it created a dualistic social structure. The Ottoman society became home to two conflicting worldviews: the static medieval one and the new, Western-inspired one based on Enlightenment rationality. This dualism persisted until the Republic. Gökberk argues that the Atatürk Revolutions aimed to overcome this cultural and political duality. Citing Atatürk's words, he emphasizes that these were not mere changes in government but a fundamental transformation of an entire civilization and its principles, including art, science, education, and social relations. For Gökberk, the idea of laicism was essential for the Enlightenment spirit to prevail in Turkish society.

Spiritual Culture in the Context of the East-West Conflict

Gökberk argues that the core of the East-West conflict is not between Islam and Christianity but between a "backward" and a "developed" society. For him, the decisive factor is "spiritual culture." The conflict is rooted in the clash between the medieval spirit, which the Ottoman Empire maintained, and the Enlightenment spirit, which the West embraced. Therefore, he believes that the modernization of the Republic of Turkey can only be achieved by making reason and science the foundational elements of its culture.

The Relationship Between Enlightenment, Modernization, Freedom, and Tolerance

Gökberk believes that Turkish society must modernize based on the values of the Enlightenment. This process necessitates abandoning the medieval mindset and adopting the Enlightenment spirit, a process centered on reason. For reason to prevail, a free society is essential, one where individuals can critique established norms and institutions. In societies dominated by the pressure of rigid traditions and political restrictions, free individuals cannot emerge. Modernization requires a productive society in science, art, and philosophy, which can only thrive in an environment of freedom and tolerance. Gökberk sees dogmatism and fanaticism as the antithesis of a free society and advocates for tolerance. He draws an analogy between the dogmatic and fanatical extremes in 16th-century Europe and those in his contemporary Turkey. For Gökberk, values that make us human can only be realized in an atmosphere of freedom and tolerance.

From Subject to Individual: The Relationship Between the Development of the Turkish Language and the "Turkish Enlightenment"

Gökberk asserts that philosophy has a vital role to play in the Republic, as it can fill the void left by static traditional values. He believes that the Turkish Enlightenment, and thus modernization, also means the transformation of the public from Ottoman subjects to individuals and citizens. To overcome the dualism of the past, Gökberk argues that a broad dissemination of knowledge among all citizens is necessary, and the primary medium for this is language. Drawing an analogy with the development of national languages in Europe from the Renaissance to the Enlightenment, he stresses the importance of the development of the Turkish language for the Turkish Enlightenment.

Modernization in the Context of Tradition and Traditionalism

Gökberk differentiates between "tradition" and "traditionalism." While tradition (from the Latin *tradere*, to hand over or transmit) emphasizes dynamism and the continuous transmission and interpretation of cultural values, traditionalism is a static, rigid view that overly values traditions simply because they are old. He critiques traditionalism, which is tied to the belief in authority. Gökberk argues that culture is historical and undergoes continuous change. A living society must constantly sift through its values, keeping what is relevant for the present and discarding what is not. A society that clings to outdated values is bound to experience conflict. The Turkish Republic, in his view, embraced an Enlightenment spirit, not a traditionalist one, though it remained respectful of tradition. Gökberk believes the challenge for Turkey is to synthesize new values with tradition to move forward, a view that can be interpreted through Hegel's concept of *Aufhebung*, where the new overcomes the old while preserving it.

Conclusion

Gökberk's philosophy reveals a nuanced tension between his Enlightenment perspective, which values universal ideals, and his role as a philosopher of history and culture, who respects the concept of tradition. He criticizes static traditionalism while advocating for a dynamic understanding of tradition. For Gökberk, the successful implementation of the Republic's modernization ideal requires the dominance of the Enlightenment spirit and a flexible, evolving understanding of tradition in Turkish society.

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Aydın, H., Yüksel, M. (2023). Macit Gökberk'te İnsan, Teknik ve Kültür, *Dört Öge*, 12(24). 1-25.
- Bıçak, A. (2008). Macit Gökberk'in Felsefe Anlayışı, *Felsefe Arkivi*, 33(1). 1-30.
- Birand, K. (1953). Prof. Gökberk ve Aydınlanma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 105-112.
- Çotuksöken, B. (2022). Antropolojik Açıdan Macit Gökberk'in Felsefi Söylemi. M. Günay (Ed.). *Macit Gökberk Aydınlanmanın Sesi* içinde (53-73). Çizgi Kitapevi.
- Gökberk, M. (1986). Macit Gökberk'le Söyleşi. A. Kaynardağ (Yay. haz.). *Felsefecilerle Söyleşiler* içinde (ss. 13-59). Elif Yayınları.
- Gökberk, M. (1986). Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk. A. *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk* içinde (ss. 281-332). Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.
- Gökberk, M. (1987). Evrensel Bir Uygarlığa Doğru. *İpşiroğlu'ya Saygı* içinde (ss. 43-51). Ada Yayınları.
- Gökberk, M. (2011). *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları.
- Gökberk, M. (2022). Türk Kültür Tarihi Bağlamında Türkçenin Gelişimi. M. Günay (Ed.). *Süregiden Felsefe* içinde (87-99).
- Gökberk, M. (2018). *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*. Kırmızı Kedi Yayınları.
- Kaynardağ, A. (1983). *Değişen Türkiye, Değişen Felsefe Dili ve Macit Gökberk*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kaynardağ, A. (2002). *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özlem, D. (2015). *Türkçede Felsefe*. Notos Kitap.
- Özlem, D. (2014). *Persona*. Notos Kitap.